

Michal Reiman

„Demokratický socialismus“ možnosti a omezení

Usnesení květnového pléna ÚV KSČ, která nejenom vymezují, ale i omezují prostor pro další změny mocenského systému, naléhavě nastolují otázku o možnostech a hranicích současného vývoje. Nesdílím názor, že vady minulého, vlastně stávajícího systému moci lze odvozovat pouze z mechanického převzetí „sovětského modelu“, tím spíše z vlivu stalinismu. Je nejvyšší čas pokročit dále k důkladnému zhodnocení podstaty společenského vývoje v Československu od roku 1945, zejména však od února 1948. Povahu tohoto vývoje nelze ovšem pochopit bez znalosti vývoje sovětského, neboť Sovětský svaz — přinejmenším — propůjčil naší revoluci určité pojetí socialismu a moci a jinak ovlivnil jeho povahu v tom evropském prostoru, v němž se nachází naše republika.

Isaac Deutscher v *Nedokončené revoluci*, která je právě publikována v LL, hovoří o Říjnové revoluci jako o svérázné kombinaci dvou revolucí — revoluce buržoazně demokratické a revoluce socialistické; ta není dosud dovršena. O jeho názoru se ovšem lze přit. Deutscher měří, tak jako četní autoři před ním, ruskou realitu tradičními pojmy a kategoriemi vyspělého evropského prostředí, přistihuje ji k myšlení „Evropana“. Ruská realita by však měla být zkoumána jako svérázný společenský fenomén, který se nedá vysvětlit pouhou paralelou s evropským vývojem. Má zvláštní kvalitu, a byla-li tato kvalita evropskými, ale i ruskými socialistickými mysliteli vyjadřována v pojmech „evropské“ socialistické teorie, není tomu pouze pro podobnost mnohých podstatných jevů. Ruská revoluce jako každý opožděný společenský jev využila poznatků a teoretických závěrů získaných dříve, ve vyspělejších prostředích, aby tak, alespoň přibližně, poznala svou vlastní podstatu a naléhavé úkoly.

Nejde však o to přesně vyjádřit, tím méně definovat obsah a povahu sovětské revoluce a pozdějšího vývoje SSSR, Deutscherova charakteristika má nesporné — není v tom ovšem zdaleka první — tu přednost, že z marxistických zdokopuje zakořeněné představy spojující tuto revoluci bez jakýchkoliv výhrad a omezení se socialismem. Sovětská revoluce nebyla tradiční revolucí sociální, neboť je prostoupena řešením naléhavých úkolů národního vývoje, nejenom odstraněním přežilých společenských forem, ale zejména snahou podstatně zrychlit tempo ekonomického, sociálního, národnostního, politického, kulturního i celkového civilizačního pokroku. V tomto smyslu není shodná ani s předchozími revolucemi v Evropě, není ani prototypem dnešního „evropského“ řešení.

Tyto poznatky mají své důsledky i pro oblast teoretického myšlení. Nebyla-li sovětská revoluce ome-

zena pouze na úkoly socialistického rázu, pak se nutně nabízí otázka o skutečném obsahu a funkci socialistické teorie ve vývoji komunistického hnutí. V oblasti teorie došlo — a nemalou měrou k tomu přispěla redukce ideologické práce na holou apologetiku — k nesprávnému odhadu a zaměňování kvalit společenských jevů. Nesporné a velké výsledky sovětského vývoje, které měly namnoze národní povahu, byly chápány jako výsledky bezprostředně socialistické. Teorie v té míře, v jaké se stávala „materiální silou“, znesnadňovala pochopení skutečného smyslu historických dějů a byla významným kanálem, jímž se ze Sovětského svazu přenášely do jiných zemí i jevy a instituce, které, ač byly označovány za socialistické, neměly mnohdy socialistický obsah.

Podle dnes panujícího přesvědčení měl československý vývoj po roce 1945 jinou historickou kvalitu nežli vývoj sovětský. Československo patřilo k vyspělejšími zemím Evropy, které se nemusely, alespoň ne v přílišné míře, potýkat s problémy základního civilizačního pokroku. Jeho revoluce proto mohla mít jinou povahu než revoluce ruská. Toto je však pouze teoretická úvaha. Skutečnost je značně jiná. Žádá se proto odpověď na otázku: v jakém vztahu je „evropská realita“ k realitě naší, v jakém vztahu je nebo může být „evropská socialistická koncepce“ ke skutečnému obsahu našeho vývoje, konečně v jakém vztahu k naší revoluci je sovětská revoluce, a to nejen z hlediska vnějšího vlivu.

V úvahách o charakteru, možnostech a perspektivách československé revoluce chybujeme často tam, kde ji přílišně abstrahujeme od mezinárodního vývoje, tam, kde chápeme mezinárodní vývoj jako převážně vnější okolnost, jejíž vliv je úměrný kvalitě a subjektivním záměrům vedoucích sil společnosti — jejich úlohu ovšem nechci nikterak podceňovat. Mízi nám totiž základní skutečnost, že vnitřní potřeby československého rozvoje se zejména od roku 1947/48 dostaly do vážného rozporu s celkovým tlakem mezinárodního prostředí, které bylo, alespoň pro tuto dobu, určující.

Československo jako malá evropská země může realizovat své potřeby a nutný pokrok pouze v určitém mezinárodním kontextu, a tuto okolnost nelze posuzovat pouze v rámci jednotlivých historických akcí nebo dějů. Již po rozpadu Rakousko-Uherska vznikly četné faktory zejména politické povahy, které působily proti integraci Československa s vyspělými zeměmi západní a střední Evropy. V meziválečném období se neprojevil plnou měrou pouze proto, že oslabením Německa i sovětského Ruska se ve střední Evropě na přechodnou dobu vytvořilo jisté mocenské vakuum. Jejich vliv se však plně uplatnil po druhé světové válce. Československo se ocitlo v soustavě vztahů formovaných zeměmi východní Evropy, a hlavně Sovětským svazem. Rok 1945, zejména však

rok 1948 má proto pro Československo dvojitou kvalitu. Znamenal změnu společenského řádu, což byl potenciálně velký pokrok, ale současně znamenal i začlenění Československa do jiné civilizací oblasti, než byla ta, v níž se dosud vyvíjelo. Socialismus měl u nás prohloubit progresivní vývojové trendy, ovšem skutečný obsah, který naplnil socialistické formy, měl velmi rozpornou povahu. Zkušenosti SSSR, před nimiž stály zcela jiné vnitřní úkoly, se staly monopolní základnou panujících představ o socialismu a odůvodnily de facto skutečnost, že se socialistická výstavba proměnila v našich podmínkách v cestu, na níž se odehrávala dezintegrace Československa jako země „západního“ civilizacího typu a jeho přizpůsobování novému historickému prostředí. Za těchto okolností se vývoj Československa vyznačoval zvláštním paradoxem. Prudký kvantitativní růst ekonomiky neznamenal ani zdaleka růst kvalitativní, neznamenal ani nutný společenský pokrok. Hluboká přestavba všech vnitřních i mezinárodních vztahů a vazeb vytvořila novou společenskou strukturu, nezabezpečila však ani důsledné začlenění a zakotvení Československa do nového prostředí. Neměla a ani nemohla mít zdravou základnu, neboť byla zcela efemérní ve vztahu k možnostem a skutečným potřebám země. O politickém a mocenském systému, vzhledem ke všem dnes známým skutečnostem, není nutné se ani zmiňovat.

Je třeba přesně analyzovat příčiny dnešní krize. Jsou dvojitě povahy. Vyplývají z narušení kontinuity národního vývoje zejména Čechů, které je důsledkem pokračujícího odpadávání Československa jako ekonomicky vyspělé země, i z toho že Československo se dosud organicky nezačlenilo do nového vývojového prostředí. V dnešním Československu se ve skutečnosti prolétají dvě krize, které umožňují navzájem související, ale přesto různá a namnoze protikladná východiska. Současná situace nevede nutně k budování „evropského“ modelu socialismu, nýbrž, a snad i především, směřuje k zakotvení vývojových trendů založených v minulém dvacetiletí, i když na modernější základně, a tím i k definitivnímu přizpůsobení Československa novému mezinárodnímu prostředí s jeho vlivy, jak jsem o nich hovořil výše.

V posledních týdnech se mnoho mluvilo, alespoň v jistých kruzích, o nebezpečí protisocialistických a protikomunistických tendencí, které v současné době nejsou zdaleka totožné. Autoři těchto obav zůstali dodnes dlužni konkrétní adresy. Možnosti a alternativy dalšího vývoje jsou prozatím zvažovány především s ohledem na představy a proudění v úzkém kruhu politických či intelektuálních „elit“. Nebude-li však o nový československý socialismus usilovat pouze v rovině verbální, vyvstanou, pokud již nevystala, nebezpečí jiného druhu.

Veškerá pozornost je dnes — a je to pouze pochopitelné — soustředěna na řešení politické. Toto řešení

však determinují, ať si to uvědomujeme či nikoli, vážné mezinárodní okolnosti, které nejsou pouze obecně politického rázu. Determinují je i ekonomické a sociální skutečnosti této země. Ekonomický, sociální i politický vývoj minulých let vytvořil určitou společenskou strukturu, která má vlastní zdroje existence a kterou nelze změnit bez zásahu do postavení širokých vrstev obyvatel. Úsilí o důslednou realizaci evropského socialistického programu, o jehož náplni nemáme dosud dostatečně přesnou a hlavně konkrétní představu, bude proto v dohledné době narážet na sotva zanedbatelný odpor.

Máme-li posuzovat věci reálně, musíme střízlivě hodnotit současné možnosti i jejich nebezpečí. V této zemi není pro dohlednou dobu reálně vážné ohrožení socialismu protisocialistickými silami, zato však je reálné, že pozitivní řešení sotva překročí hranice určitého kompromisu, jehož smyslem bude snad i podstatná „liberalizace“, ale na bázi starého mocenského systému (zachování monopolu moci).

Je celkem jisté, že ani dnes není nouze o ochránce starých hodnot, ačkoli prozatím nevystupují s otevřeným hledím. Stejně tak není třeba pochybovat o tom, že silnou podporu získají snahy o limitovanou reformu na bázi stávajícího mocenského systému. I tato společnost se nerada odhodlává k nejistým experimentům, neboť stále ještě platí: „Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.“ Není však dosud jasné, jak hluboce a silně a hlavně na jaké masové základně bude u nás zastoupena tendence k důsledné přeměně profilu a povahy čs. socialismu.

V minulých měsících se zapojila komunistická intelektuální fronta do pozitivního řešení polednových problémů uvnitř KSČ. Bylo to nutné a posunulo to mnohé problémy kupředu až na hranici, v níž se před lednem pro nejbližší dobu nedoufalo. Pravda je však také to, že v rozhodujících otázkách politického systému nebylo dosud dosaženo potřebného pokroku, a hlavně potřebných záruk. V předsjezdovém období by proto měla proběhnout nutná diferenciací a vyjasnění stanovisek. Proto nesouhlasím s vnitřním smyslem názorů, které byly před nedávnem vysloveny i v tisku, že totiž pozice „progresivních“ sil ve straně je ohrožována „netrpělivostí“ a vytyčováním „extrémních“ požadavků, což bylo dokládáno dokonce nedávným prohlášením Dva tisíce slov.

Je nesporné, že současná situace si žádá velké obezřetnosti a rozvahy. Problém „extremismu“ a „netrpělivosti“, pokud nemá přesné adresáty, není jiné kvality nežli problém „protisocialistických sil“, tím spíše, že jsme dosud neslyšeli dostatek obdobných varování na adresu extremistů z jiného tábora, kteří přece nejsou zanedbatelnou silou. Soustavný boj proti těmto silám může sotva nahradit nechtuté prání špinavého prádla A. Novotného, které dnes již zastírá vážnější problémy. Je to bubák pro určitou část veřejnosti.

Jsou-li v řadách současného „demokratizačního“ proudu lidé — a některé okolnosti tomu nasvědčují — kteří své čerstvě nabyté nebo dokonce ani nenabyté pozice pokládají za větší záruku reálného pokroku nežli politické proudění ve veřejnosti, pak nejde o víc, nežli o iluzi, v jejíž ceně se ani dnes nemusíme mýlit. Proud, který chce dosáhnout podstatného pokroku či alespoň trvale zabezpečit a neustále rozmnožovat dosažené výsledky, nemůže spoléhat pouze na síly a dobré úmysly jednotlivců.

LL. č. 20, 11. července 1968

Ludvík Vaculík

Omluva o 992 slovech

A jestliže uslyšíme nespravedlivé výčitky, velkoryse je přejdeme — a doma o nich znovu přemýšleme. Svě spravedlivé výčitky si ponechme pro sebe. V tomto čase sporů vračejme řeč na to, co je nám společné a v čem se můžeme se Slováky shodnout.

Tedy těchto jedenačtyřicet slov jsem už věru mohl přidat! Však jsem je tam původně měl. Ale pak jsem je musel vyškrtnout pod tlakem okolností, které se pokusím vylíčit. Prosím předsednictvo ÚV KSS, aby moje vysvětlení považovalo za omluvu, kterou musí odmítnout.

Totiz to bylo tak. Já jsem „Dva tisíce slov“ psal osm dní, vždycky když jsem přišel z práce. Píšu pomalu, protože mocráti přepisují, a můžu psát, až když všichni u nás jdou spát, protože máme blbý byt. V těch dnech však nebylo klidu ani v noci, protože v naší ulici vyměňovali koleje. To mi každý dosvědčí. Když jsem zavřel okno, bylo zas moc vedro. Na schůzku s vědci, kam jsem měl přinést už návrh textu, jsem se přišel jenom omluvit. Až k dalšímu termínu jsem měl text pohrdatě, ovšem nevěděl jsem, kolik těch slov je. Chtěl jsem jich mít dva tisíce, když do jednoho tisíce jsem se nevešel, ač to bylo mým původním úmyslem. Na schůzce jsem dostal množství připomínek, jimž jsem přes neděli podle možnosti vyhověl. Na téže schůzce jsme se dohodli, koho požádáme o podpis. Já jsem navrhl kromě jiných také Přenosilovou, protože se mi od ní líbí píseň „Už to nejde dál“, a taky Smrkovského, na což však někdo namítl, že to by byla tragédie. Taky jsme pomysleli získat ministra Galušku, což jsem měl na starosti já, ale nevykonal jsem to, protože z naší redakce se téměř nedá telefonovat. Když jsem se dovolal, zas tam nebyl Galuška, tak jsem mu aspoň nechal vzkaz, jestli bych mohl zavolat večer. Večer jsem však na to úplně zapomněl, kamsi jsme se ženou šli a Galuška volal sám. Ten, s kým u nás mluvil, byl však náš desetiletý syn Jan, který mi až ráno řekl: „Tato, a máš volat jakéhosi Galušku.“ Když jsem volal na ministerstvo, Galuška tam nebyl. Taky jsme chtěli mít podpis Matusky, Kvašňáka a Kriegla. Matuska odjel, Kvašňák nebyl k sehnání a od Kriegla jsme upustili, protože ně-

kdo správně poznamenal, že ten by z toho mohl mít průser. Tím odpadl i Borůvka a vůbec celé pokrokové křídlo, protože jsem si řekl: buď získáme všechny politiky, kteří mají v národě sympatie, nebo je nebudeme jednotlivě kompromitovat.

Po nikom se nechtělo, aby podpisoval něco naslepo. Možné však je, že někteří četli text jen letmo, nebo ho četli celkem až po Kodajovi, jelikož nám věřili. Někteří vyslovovali jednotlivé námitky, jenže každý jinou; nebylo možno s každou z nich znovu obházet všechny podepsané.

Ale nyní ještě k práci na textu. Když byl hotov a projednán, dodatečně a bez ničí připomínky jsem vepsal ony tři věty, které jste četli na začátku této omluvy. Ted bylo konečně možno slova definitivně spočítat. Potřeboval jsem však nutně pracovat na „obrodném procesu v Semilech“, proto jsem požádal nejstaršího syna Martina, aby slova spočítal a za každou stovkou udělal značku. Když je spočítal, nechal je tam ležet a kamsi šel. Namátkou jsem překontroloval jednu stovku, bylo v ní o sedm slov víc. V další bylo o deset méně. Ani jedna stovka nesouhlasila! To mě rozzuřilo a spíš roztrpčilo. Připadalo mi, že jsem na všechno sám. Stranické konference přede mně však. Začal jsem počítat úplně od začátku a čekal jsem, až se syn vrátí. Když přišel, tak místo aby pokračoval v přepočítávání, kde jsem přestal, začal se hádat a schválně přepočítával po mně všechno od začátku. Žádnou chybu ovšem nenašel, protože já jsem každou stovku kontroloval nejméně třikrát. Přiznávám, snad jsem v této chvíli přecenil tuto stránku věci. Byl jsem také velice nervózní, protože co chvíli někdo telefonoval a žádal mě, abych napsal o křivdě, která se mu stala. Řekl jsem, že teď nemůžu. Synovi jsem ostře pravil, že je to typické pro jejich generaci: ani tu nejmenší práci neprovedou spolehlivě, což je vina školy, tedy starého režimu. Vyslovil jsem naději v příchod doby, kdy takové lidi nikdo nepřijme do zaměstnání. V té chvíli přišla z práce má žena. Dopátilo ji, že zas křičím, a přidala se na synovu stranu. K národu prý mluvím, ale aby nám přišli spraviti vodovodní trubku, toho nedocílím. Dopočetl jsem jaksi slova, bylo jich 2032. Už jsem se na to vykašlal. Druhý den jsem vzal slova do redakce. Pořád jich bylo 2032. Ještě telefonoval prof. Brod a tlumočít mi shodnou připomínku několika nekomunistů: mělo být výrazněji řečeno, že oni chtějí, aby příští ústřední výbor komunistické strany byl lepší. To vyžadovalo slova navíc, a já měl naopak škrtnat. Musím podotknout, že v naší redakci se také nedá pracovat. V hluku, zmatku a neustálém vyrušování jsem musel nahonem zredukovat počet slov. Vyškrtl jsem ovšem napřed ony tři věty, neboť ty nikdo ze signatářů nečetl.

Ted když je čtu, stejně nevím, jestli by byly přešly slovenskému roztrpčení. Jejich účelem bylo vyzvat český rozum k soudnosti, s nímž se lépe projednají naše společné starosti. Věcně však nepřidávaly nic k tomu, co jsme řekli: „Považujme federalizaci za způsob řešení